

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1914 / 1 / 20

EVAPA

دانشگاه شیراز

مجتمع علوم انسانی
دانشکده زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه
کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

تحلیل ساختاری و نقد داستانهای کوتاه الهی نامه عطار

استاد راهنما:

دکتر محمد علی صادقیان

۱۳۸۲ / ۸ / ۲۰

استاد مشاور:

دکتر محمد غلامرضایی

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران
تهیه مدارک

پژوهش و نگارش:

زهره احمدی پوراناری

تیرماه ۱۳۸۲

حوزه معاونت آموزشی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

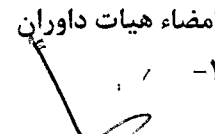
صورتجلسه دفاع پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

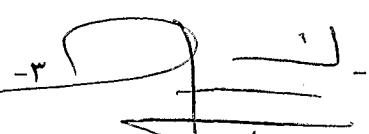
نام و نام خانوادگی دانشجو: زهره احمدی پور اناری
رشته: زبان و ادبیات فارسی
عنوان پایان نامه: تحلیل ساختاری و نقد داستانهای کوتاه الهی نامه عطار

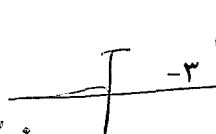
استاد راهنما: آقای دکتر محمد علی صادقیان
استاد مشاور: آقای دکتر محمد غلامرضایی
متخصص و صاحب نظر از دانشگاه یزد: آقای دکتر سید جمال الدین مرتضوی
متخصص و صاحب نظر خارج از گروه: آقای دکتر سید محمد انوشه
نماینده تحصیلات تکمیلی: آقای دکتر بهمنعلی دهقان منگابادی

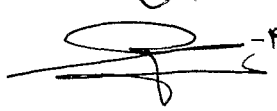
- امتیازات بدست آمده (بر اساس ماده چهار آئین نامه آموزشی) به شرح ذیل می باشد:
۲۰	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۱- میزان انطباق محتوی با عنوان پایان نامه
۱۹/۵	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۲- اهمیت نظری، توسعه ای، کاربردی، موضوع تحقیق
۲۰	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۳- نحوه ارائه، کیفیت دفاع و چگونگی پاسخگویی به سوالات
۱۹	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۴- کیفیت تجزیه و تحلیل و انسجام مطالب
۱۹/۵	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۵- توانایی دانشجو در نتیجه گیری و اهمیت نتایج بدست آمده از لحاظ بنیادی، توسعه ای و کاربردی
۱۹	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۶- نحوه نگارش
- دفاع از پایان نامه مورد تایید هیات داوران قرار گرفت.
و با نمره به عدد ۱۹/۵ با حروف نوزده و نیم و امتیاز عالی به تصویب رسید.

امضاء هیات داوران

۱-

۲-

۳-

۴-

۵-

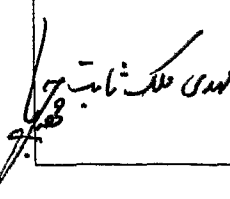
۶-

۱۳۸۲ / ۱۸ / ۲۰

تاریخ دفاع: ۱۳۸۲/۴/۲۸

تائیدیه دانشکده

بدینوسیله انجام کار و اتمام پروژه فوق گواهی می شود.

رئیس دانشکده/گروه:

تاریخ: ۸۶۴۰۴

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
هفت	چکیده.....
۱	پیشگفتار.....
۳	فصل اول: اهداف و روش تحقیق.....
۴	الف) موضوع تحقیق.....
۴	ب) تعیین دامنه تحقیق.....
۴	ج) سؤالات پژوهشی.....
۴	د) پیشینه تحقیق.....
۵	ذ) مراجع تحقیق.....
۵	ر) مشکلات تحقیق.....
۶	ز) روش و طرح تحقیق.....
۶	ش) اهداف، ضرورت و فواید تحقیق.....
۸	فصل دوم: ساختارگرایی.....
۹	ساختارگرایی.....
۱۰	شکرگرایی.....
۱۲	پراپ.....

۱۳	پراپ و «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان»
۲۲	هفت شخصیت پیشنهادی پراپ
۲۳	پراپ و پیروان او
۲۵	سوریو
۲۶	لوی استراوس
۲۷	برمون
۲۹	گرماس
۳۱	بارت
۳۲	تزو تان تودورف

□ فصل سوم: قصه، داستان، حکایت

۳۴	عناصر قصه
۳۸	تجربه
۳۸	جدال
۴۰	حادثه
۴۱	داستان
۴۶	طرح
۴۷	شخصیت
۴۹	زمینه
۴۹	محیط
۵۱	الگو

□ فصل چهارم: عطار و داستانهای «الهی نامه»

۵۲	عطار
۵۳	الهی نامه
۵۴	حکایت زن پارسا
۵۷	

۶۲	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۶۷	حکایت زن و شاهزاده
۶۸	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۶۸	حکایت بوسعید با صوفی و سگ
۶۹	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۷۱	حکایت «سرتاپک» هندی
۷۴	عناصر ساختاری حکایت
۷۸	حکایت عشق صوفی
۷۹	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۸۱	حکایت شاهزاده و سرهنگ
۸۳	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۸۵	حکایت شبلی و نانوا
۸۶	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۸۷	حکایت گبری که پل ساخت
۸۸	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۹۰	حکایت فخرالدین گرگانی و غلام
۹۱	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۹۲	حکایت شیخ ابوالقاسم همدانی
۹۳	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۹۵	حکایت عیسی و اسم اعظم
۹۶	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۹۷	حکایت حوا و خناس
۹۹	تحلیل ساختاری و نقد حکایت

۹۹	.....	حکایت سلطان محمود و پیرزن
۱۰۱	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۰۲	.....	حکایت بهلول
۱۰۴	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۰۶	.....	حکایت موسی و مرد عابد
۱۰۷	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۰۸	.....	حکایت کیخسرو و جام جم
۱۰۹	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۱۰	.....	حکایت جوان گازر
۱۱۲	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۱۳	.....	حکایت جوان نمک فروش
۱۱۴	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۱۵	.....	مناظره خسرو با فرهاد
۱۱۵	.....	مناظره سلطان محمود و جوان نمک فروش
۱۱۷	.....	حکایت پسر هارون الرشید
۱۱۹	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۲۰	.....	حکایت مسلمان شدن پیودی
۱۲۲	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۲۳	.....	حکایت شاهزاده و عروس
۱۲۴	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۲۵	.....	حکایت ابراهیم
۱۲۶	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۲۸	.....	حکایت مأمون و غلام

۱۳۰	.....	حکایت رابعه دختر کعب
۱۳۳	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت
۱۳۷	.....	حکایت افلاطون
۱۳۸	.....	تحلیل ساختاری و نقد حکایت

۱۴۲	.....	□ فصل پنجم: شخصیت های «الهی نامه»
۱۴۳	.....	شخصیت های «الهی نامه»
۱۴۳	.....	صوفیان و عارفان
۱۴۶	.....	پیامبران
۱۴۹	.....	اهل بیت و صحابه
۱۵۱	.....	فرشتگان
۱۵۱	.....	زنان
۱۵۴	.....	پادشاهان
۱۵۸	.....	پرسشگران
۱۶۰	.....	دیوانگان
۱۶۳	.....	مجنون
۱۶۴	.....	حکما
۱۶۵	.....	شاعران
۱۶۵	.....	پیرمردان
۱۶۶	.....	پیشه‌وران
۱۶۷	.....	گبر و ترسا
۱۶۸	.....	ابلیس
۱۶۸	.....	حیوانات

۱۷۲	..... عناصر و جمادات
۱۷۴	..... نتیجه
۱۷۹	..... نتیجه نقد داستانهای الهی نامه
۱۸۱	..... ضمیمه
۱۹۲	..... منابع و مأخذ

چکیده

تحلیل ساختاری آثار ادبی، مهمترین تحول در نقد ادبی معاصر است. کتاب «ریخت قصه‌های پریان» اساسی‌ترین اقدام، در تحلیل ساختاری روایت است که ولادیمیر پراپ، در سال ۱۹۲۸ آن را منتشر ساخت. در این رساله، ۲۵ حکایت که دارای حداقل چندنقش (Function) بوده با اصول ریخت‌شناسی پراپ سنجیده شده است. در پایان هر حکایت جدولی برای نقش‌ها و جدولی برای شخصیت‌ها در نظر گرفته شده است. نمودار حرکت نقش‌ها نیز برای حکایت‌هایی که بیش از یک حکایت دارند رسم شده است و در آخر حکایت از نظر اصول داستان‌پردازی نقد و تحلیل شده است. و این نتایج به دست آمده است:

- ۱- داستان‌های «الهی‌نامه» تا حدود بسیار زیادی با ریخت‌شناسی قصه‌های پریان مطابقت دارد.
- ۲- نقش‌های (Function) ویژه‌ای در «الهی‌نامه» وجود دارد، مانند «از فرط شور هیجان خروشیدن»، «ناپدید شدن»، «برمزار معشوق رفتن و جان سپردن»، «اندرزگویی یکی از شخصیت‌های حکایت»، «در زهد جان سپردن» و «از عاجری در عاشقی جان سپردن».
- ۳- تعدادی از نقش‌های «الهی‌نامه» معادل نقش‌های قصه‌های پریان قرار گرفته‌اند؛ مثلاً در «الهی‌نامه» امدادغیبی، جایگزین «عامل جادویی» می‌شود.
- ۴- قهرمانان اغلب با سؤال و جواب و رنج و بلا، آزمایش می‌شوند.
- ۵- دیدگاه عرفانی «الهی‌نامه» باعث می‌شود که گاه عاملی را «شرارت» بدانیم که از دیدگاه غیرعرفانی، شرارت نیست.

- ۶- عنصر «سه گانه» یا سه بار تکرار شدن نقش، در داستان‌های «الهی‌نامه» نسبتاً زیاد است.
  - ۷- در اغلب حکایت‌ها خدا، آزمایش‌کننده و بخشنده است.
  - ۸- شاهزاده خانم یا شخص مورد جستجو، تنه در یک حکایت زن است.
- مهمترین نتایج نقد و تحلیل داستان‌های «الهی‌نامه» عبارتند از:
- ۱- یکی از مهمترین جلوه‌های داستان‌پردازی عطار قرینه‌سازی و همسان‌سازی است.
  - ۲- مقدمه داستان‌های عطار، طرح را تقویت می‌کند.
  - ۳- محیط و فضای داستان‌های «الهی‌نامه» زاهدانه و غمگین است.
  - ۴- شخصیت دیوانگان (مجانین عقلا)، شاهکار شخصیت‌پردازی عطار است.
  - ۵- پرسشگران و سلطان محمود از شخصیت‌های مقابل هستند. که در برابر شخصی قرار می‌گیرند و او را به حرف می‌آورند.
  - ۶- یکی از تکنیک‌های شخصیت‌پردازی عطار، این است که گاه شخصیت‌هایی که به خوبی معروفند، شیر؛ و شخصیت‌هایی که به بدی معروفند، گاه قهرمان قرار می‌گیرند.

پیشگفتار

نقد و تحلیل داستان، همواره برایم دلکش و جذاب بوده است، مخصوصاً نقد داستان‌های عطار که لطف خاصی دارد. ابتدا می‌خواستم، به تحلیل ساختاری «منطق الطیر» بپردازم؛ اما با توجه به اینکه، درباره «منطق الطیر» کارهای زیادی انجام شده است، «الهی‌نامه» را انتخاب کردم؛ تا فضای بیشتری برای تحقیق داشته باشم.

پیش از پرداختن به این رساله، درباره داستان، کتاب‌های چندی مطالعه کرده بودم؛ اما مطالعه کتاب «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» برایم، تحسین‌انگیز بود. ریخت‌شناسی در حکم عینکی بود که با آن می‌توانستم، مصالح ساختمان داستان را ببینم، اصول داستان‌نویسی نیز چون نقشه‌ای بود که ترکیب ساختمان داستان را نشان می‌داد. پس تصمیم گرفتم، با توجه به ریخت‌شناسی و اصول داستان‌نویسی، به نقد و تحلیل ساختاری داستان‌های کوتاه «الهی‌نامه» بپردازم.

ابتدا به مطالعه‌ای کلی، در زمینه ساختارگرایی پرداختم، سپس ۲۵ حکایت «الهی‌نامه» را که حداقل از چند نقش (Function) تشکیل شده بود، انتخاب کردم و نقش‌های آن را مشخص و نمادگذاری نمودم. استفاده از نمادهای موجود در کتاب «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» کار دشواری بود؛ نظر برخی از اساتید این بود که از نمادهای فارسی استفاده شود. بدین منظور، برای انتخاب نمادهای فارسی با مترجم کتاب «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» - دکتر فریدون بدره‌ای - مشورت کردم. نظر ایشان این بود که: چون در اصل کتاب که به زبان روسی است و در ترجمه این کتاب به زبان‌های مختلف، از جمله: انگلیسی، آلمانی و ایتالیایی، از این نمادها استفاده شده است، بهتر است از همین نمادها استفاده کنید، البته می‌توانید از نمادهای فارسی نیز استفاده کنید، در این صورت، فرمول‌بندی کلی کتاب نیز باید عوض شود. بنابراین از همان نمادهای «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» استفاده کردم. کار اصلی تحقیق در این رساله، ریخت‌شناسی داستان‌های «الهی‌نامه» است. برای آنکه تحقیق، بی‌بهره از مضمون و مفهوم حکایت‌ها و خالی از لطف نباشد. به نقد داستان‌ها پرداختم. در نقد داستان‌ها به این نتیجه رسیدم که درباره شخصیت‌های «الهی‌نامه» مطلب فراوان است، پس فصل آخر رساله را به شخصیت‌های «الهی‌نامه» اختصاص دادم. امیدوارم این رساله و نتیجه تحقیق، گامی در راه تعالی ادب و فرهنگ میهن عزیزمان باشد

و رضایت خاطر دوستداران زبان و ادب فارسی را فراهم کرده باشد.

در پایان وظیفه خود می‌دانم که از گروه ادبیات فارسی و اساتید فرزانه‌ای که اینجانب را در مراحل مختلف تحقیق یاری کرده‌اند، تقدیر و تشکر نمایم که اگر هم نتیجه‌ای به دست آمده است، حاصل زحمت و معرفت ایشان است. بدین جهت از اساتید بزرگوار، جناب آقای دکتر محمد علی صادقیان و جناب آقای دکتر محمد غلامرضایی، استادان راهنما و مشاور رساله سپاسگزاری می‌نمایم؛ همچنین از جناب آقای دکتر یدالله جلالی که در تمام مراحل تحقیق مرا یاری کرده‌اند و نیز از جناب آقای دکتر محمد حسین دهقانی و جناب آقای دکتر سید محمود الهام‌بخش به سبب رهنمودهای ارزنده‌شان تشکر می‌نمایم.

زهره احمدی پور

دانشجوی کارشناسی ارشد

تیرماه ۱۳۸۲

فصل اول

اهداف و روش تحقیق

الف) موضوع تحقیق

موضوع تحقیق این رساله، «تحلیل ساختاری و نقد داستان‌های کوتاه الهی نامه عطار» است.

ب) تعیین دامنه تحقیق

در این رساله، ۲۵ حکایت از «الهی نامه» تحلیل ساختاری می‌شود. این ۲۵ حکایت، حکایت‌هایی هستند که حداقل از چند نقش (Function) یا کارکرد تشکیل شده‌اند. بنابر این حکایت‌هایی که شامل گفتگو و پرسش و پاسخ است، تحلیل نشده است.

در فصل آخر، بسامد شخصیت‌ها و نحوه حضور آنها در تمام حکایت‌های «الهی نامه» بررسی شده است.

ج) سوالات پژوهشی

پرسش‌های مهمی که در این تحقیق مطرح است، عبارتند از:

- ۱- آیا داستان‌های «الهی نامه» با ریخت‌شناسی قصه‌های پریان مطابقت دارد؟
- ۲- آیا حکایت‌های «الهی نامه» با اصول داستان نویسی مطابقت دارد؟
- ۳- جلوه‌های داستان پردازي عطار، در «الهی نامه» چیست؟
- ۴- بسامد شخصیت‌ها، در «الهی نامه» چگونه است؟
- ۵- نحوه حضور شخصیت‌ها، در «الهی نامه» چگونه است؟

د) پیشینه تحقیق

تا آنجا که تحقیق کردم، خانم محبوبه جوکاران، در دانشگاه شهید بهشتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را، درباره تحلیل ساختاری داستان‌های جامع هزار و یکشب دفاع کرده است. روش کار رساله حاضر، به ویژه در قسمت نمایش حرکت‌ها در جدول نقش‌ها، جدول شخصیت‌ها و نتیجه‌گیری متفاوت با کار خانم جوکاران است. علاوه بر این خانم جوکاران داستان‌های رساله خود را نقد نکرده‌اند.

مثال در مورد حرکت‌های قصه، هیچ منبعی به جز «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» ندیده‌ام.

۵. تألیف، تدوین و چاپ رساله، به دلیل استفاده از نمادها کار، نسبتاً دشواری بود.

(ز) روش و طرح تحقیق

مطالعه و تحقیق: کار تحقیق، با مطالعات کلی، به ویژه مطالعه دقیق «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» آغاز شد.

برگرداندن حکایت‌های منظوم به نثر معیار: حکایت‌های «الهی نامه»، به زبان ساده معیار به گونه‌ای برگردانده شد که هیچ نقشی از میان نرود.

ترسیم حرکت حکایت‌ها: چنانچه حکایتی بیش از یک حرکت داشته است، نمودار حرکت‌های آن رسم شده است.

ترسیم جدول نقش‌ها: در پایان هر حکایت، برای نشان دادن نقش‌ها، جدولی تهیه شده است. در این جدول‌ها، حرکت‌های قصه - در صورتی که بیش از یک حرکت داشته است - نمایش داده شده است.

ترسیم جدول شخصیت‌ها: برای مطابقت شخصیت‌های «الهی نامه»، با هفت شخصیت پیشنهادی پراپ، جدول شخصیت‌ها رسم شده است.

ترسیم نمودار: برای نشان دادن بسامد شخصیت‌های «الهی نامه» نموداری تهیه شده است.

تحلیل و نقد و توصیف: داستان‌های «الهی نامه» از نظر اصول داستان نویسی، نقد و تحلیل شده‌اند، همچنین نتیجه جدول‌های مختلف نیز، بررسی شده است.

(ش) اهداف، ضرورت و فواید تحقیق

تحلیل و بررسی داستان، بدون شناختن کوچکترین واحد ساختاری داستان، یعنی نقش (Function)، غیر ممکن است. ریخت‌شناسی داستان به ما امکان می‌دهد، تا کوچکترین واحدهای داستان را بشناسیم. ریخت‌شناسی حکایت‌های «الهی نامه»، به پژوهندگان و خوانندگان داستان، نشان می‌دهد که مواردی، چون «گریختن از مردم و ناپدید شدن» جزو نقش‌های «الهی نامه» (و شاید از نقش‌های خاص آثار